

Shuxrat Yodgorovich Qudratov
Arxeologiya va Buxoro tarixi kafedrası
katta o'qituvchisi, t.f.f.d.(PhD)

BUXORO AMIRLIGINING AFG'ONISTON BILAN TASHQI SAVDO ALOQALARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIX asr oxiri XX asr boshlarida Buxoro amirligining tashqi savdo aloqalari to'g'risida batafsil ma'lumot berilgan. Jumladan, amirlikning Afg'oniston bilan savdo-iqtisodiy aloqalar olib borganligi, savdogarlarning faoliyati, karvonsaroylar haqida batafsil to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: savdogar, karvonsaroy, tanga, tadbirkor, karvonboshi, tujjor, bankir, sarrof, karvon, tabobat, xolva, sarmoya, boshpana, misqol.

ВНЕШНЕТОРГОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ БУХАРСКОГО ЭМИРАТА С АФГАНИСТАНОМ

Аннотация. в данной статье представлены подробные сведения о внешнеторговых связях Бухарского эмирата в конце XIX - начале XX веков. В частности, освещена информация о ведении торгово-экономической связи эмирата с Афганистаном, деятельности торговцев, караван-сараях.

Ключевые слова: торговец, караван-сарай, монета, предприниматель, караван-баши (глава каравана), тужжор (купец), банкир, сарраф (меняла), караван, медицина, халва, капитал (денежные средства), убежище, мискаль (золотник).

FOREIGN TRADE RELATIONS OF BUKHARA EMIRATE WITH AFGHANISTAN

Annotation. this article presents detailed information on foreign trade relations of the Bukhara Emirate in the late XIX - early XX centuries. In particular, it covers information about trade and economic relations of the Emirate with Afghanistan, activities of traders, caravanserais.

Keywords: merchant, caravanseray, coin, entrepreneur, caravan-bashi (the chief of caravan), tujjor (merchant), banker, sarraf (money changer), caravan, medicine, halwa, capital (money), shelter, miskal (gold piece)

Buxoro amirligi XIX asr oxiri XX asr boshlarida sharq davlatlaridan biri Afg'oniston bilan savdo, iqtisodiy va madaniy aloqalar olib borgan. 1868 va 1873 yillarda imzolangan Rossiya-Buxoro shartnomalariga ko'ra, xorijiy davlatlar bilan mustaqil diplomatik aloqalar olib borish uchun cheklovlar o'rnatilgan bo'lsa-da, Sharq mamlakatlari bilan savdo aloqalarini davom ettirgan. Jumladan, qo'shni davlatlar Qo'qon va Xiva xonligi bilan savdo aloqalari to'xtovsiz davom etgan. Buxoro, Qo'qon va Xiva savdogarlari o'rtasidagi o'zaro savdo-sotiq ishlari yoz, kuz va qish oylarida bo'lib o'tgan. Buning asosiy sababi o'zaro ayirboshlanadigan mollarning aksariyat qismi uchala mamlakatda ham asosan shu fasllarda sotuvga chiqarish uchun tayyorlangan. XIX asrning 60-70 yillarida Buxoro savdogarlari Qo'qon va Xivaga asosan chetdan keladigan olib kelingan mahsulotlar bilan birga Qarshi va Shahrisabz tamakisi, egarlar, Buxoro qog'ozi, holvalar, tabobatda ishlatiladigan dori-darmonlar olib borganlar.[1]

M.V.Vitkevichning "Zapiski o Buxarskom xanstva"-Moskva, 1983, Suxareva.O.A. "Buxara XIX - nachalo XX vv.". Moskva 1966, Vamberi X. "Ocherki Sredney Azii dopolnenie k puteshestviyu v sredniyu Azii". Moskva, 1868, Nazarov X. "Ravoboti Buxoro va Afg'oniston az barpo shudagi davlati durroniho to g'altidagi amorati Buxoro". Dushanbe, 1963, O'zbekiston milliy arxivi, I-1 fond, 34 ro'yxat, I-3 fond, 20 ro'yxat, Turkestanskiy sbornik, Turkestanskiy

vedomosti gazetalarida Buxoro amirligining tashqi savdo aloqalari masalalari batafsil ma'lumotlar berilgan.

Afg'oniston ham amirlikning doimiy savdo hamkori edi. Bu savdoning rivojlanishida ikki mamlakatning qulay geografik o'rni, yondosh qo'shnichiligi emas, o'zaro savdo aloqalarida qulay sharoitlar yaratilganligi muhim omil bo'lgan. Buxoro, Qarshi, Samarqand, Hirot, Qobul, Mazori Sharif, Balx, Qudduz, kabi shaharlardagi karvonsaroylar, turli xil mollar saqlaydigan joy, savdogarlar uchun boshpana sifatida xizmat qilgan. Buxoro amirligining yirik savdo-iqtisodiy markazlari - Buxoro, Qarshi, Sherobod, Samarqand va Afg'onistonning Qobul, Hirot, Maymana, Qudduz, Balx va Qandahor kabi shaharlari bilan bog'lovchi qadimiy karvon yo'llari ikki mamlakatning iqtisodiy turmushida muhim o'rin tutgan. Ikki mamlakat uchun ham foydali savdo munosabatlari o'rnatilgan bo'lib, Amudaryodagi kechuvlardan mol o'tkazish evaziga juda oz haq olingan. Kalif kechuvi orqali olib o'tiladigan har bir tuya yuk (tuyalar 16 pud yuk ko'targan) uchun bir tanga, otdagi yuk uchun yarim tanga miqdorda boj olingan.[2] Kalif bekligi ma'muriyatiga kechuvdan o'tkaziladigan mollar uchun bojning to'g'ri olinishini nazorat qilish bo'lgan. Shuning uchun Buxoro amirlari bu beklikka ishonchli, tadbirkor va diplomatik yo'l tuta oladigan kishilarni bek qilib tayinlar edilar. Sadoqatli va halol amaldorlar bu kechuvdan o'tuvchi Afg'oniston, Hindiston va Eron savdogarlarining serqatnovligini ta'minlashda muhim rol o'ynar edilar.[3]

Buxoro amirligi shaharlarida xorijiy savdogarlari uchun yaratilgan bir qator imtiyozlar tufayli Buxoro va Qarshi kabi shaharlarda ayrim afg'on savdogarlari uy-joy qurib, turg'un yashab qolganlar. Jumladan, 40 ming tilla sarmoya egasi bo'lgan Badriddin ismli afg'on savdogari "Badriddin karvonsaroyi",[4] Rashid ismli yana bir afg'on savdogari "Rashid karvonsaroyi" barpo etganlar.[5] XIX asrning 70-80 yillarida Buxoro shahrida doimiy yashovchi 3 afg'on savdogarining har birida 30 mingdan 80 ming tillagacha, vaqtinchalik yashovchi 40 afg'on savdogarining har birida 5 mingdan 20 ming tilla tangagacha sarmoyalari bo'lgan. Amirlikning Kogon shahrida esa XX asr boshlarida savdo bilan shug'ullanuvchi 800 afg'on istiqomat qilgani haqida ma'lumotlar mavjud.[6]

Buxoro amirligi bilan savdo qiluvchi afg'on savdogarlari XIX asrning ikkinchi yarmida Buxoro shahrida 12 ta karvonsaroyini egallaganlar. Ular Peshovar-Qobul-Buxoro karvon yo'lidan foydalanib, Buxoro bozorlarini choy, doka, nil bo'yog'i, banaros kimxobi, chit, dorivor giyohlar kabi xitoy, hind, ingliz mollari: jun, bo'yoqlar, tulki terisi, pista, mesh kabi afg'on mollari bilan ta'minlaganlar. Afg'onistonda, shuningdek, boshqa xorijiy mamlakatlarda ishlab chiqarilgan mollarning Buxoroga keltirilishi va savdosida Qobul, Hirot, Saripul, Shibirg'on, Maymana shahri savdogarlari faol ishtirok etganlar. Buxorodan Qobulga turli xil gazlamalar, xom ipak, echki tiviti, qurol, sandiq, rus mollaridan: kumush,temir, po'lat, qog'oz va qand keltirilgan. Afg'onistonda yashovchi aholining Buxoro shoyi choponlari, adras va alachasi, shoyi ro'mollariga nisbatan talabi katta bo'lgan. Afg'on savdogarlari Buxoro bozorlaridan kumush simlar, feruza, marjon, ulardan tayyorlangan zeb-ziyatlar va chinni buyumlar xarid qilishgan.[7]

Buxorolik savdogarlarning Badaxshon aholisidan sotib olib Buxoroga keltirgan Badaxshon feruzasi mahalliy zargarlar mehnati bilan nafis bezak buyumlarga aylantirilgach, Afg'oniston bozorlariga yuborilgan. Afg'onistonga mol olib borgan savdogarlar qaytishda jun gazlama, jun sallalik, shinni (uzumdan tayyorlanadigan qiyom), sariq ildiz (nisholda, obi navot suyuq holvalarini tayyorlashda ishlatilgan), murch va qo'lyozma kitoblar olib qaytganlar.[8]

Xonlikning Afg'oniston bilan chegaradosh Sherobod bekligida ko'p miqdorda paxta, ipak, bug'doy, guruch, arpa va jo'xori yetishtirilgan. Beklikdagi markaziy bozordan Balxdan qo'ylar keltirib sotuvchi afg'on savdogarlari dehqonlar yetishtirgan mahsulotlarning asosiy xaridorlari edilar.[9] 1880 yildan boshlab, buxorolik savdogarlar mahalliy aholining go'shtga bo'lgan ehtiyojini qondirish maqsadida Afg'onistondan katta miqdorda chorva mollari olib kelib, sotganlar.

Buxorolik savdogarlar o'zaro oldi-sotdidan tashqari Afg'onistondan mahsulot olib keluvchi buxorolik savdogarlarga karvonboshilik qilganlar. Jumladan, Sayfulla karvonboshi, Xolberdi karvonboshi va Qurbon karvonboshilar Kobuldan; Raxmonqul karvonboshi, Xolmurod karvonboshi va Abduvohid karvonboshi Maymanadan; Otaboy, Raxmonqul, Abdurasul

44 karvonboshilar Axchadan, Mirzaboy va Karimboy karvonboshilar Andxoydan Buxoro shahri va amirlikning yirik shaharlariga keladigan karvonlarga boshchilik qilganlar [10]. Buxorolik savdogarlarning keng savdo faoliyati Buxoro hukumati uchun ham foydali edi. Masalan, 1882 yil iyun-iyul oylarida buxorolik yirik savdogar Afg'onistonga chiqargan 1.781.400 rubllik mol uchun Buxoro bojxonasiga 150 ming rubl zakot to'lagan.[11]

Afg'onistonlik savdogarlar Buxoro bozorlarini xitoy, hind choylari, nil bo'yog'i va ingliz dokasi bilan ta'minlashda asosiy mavqeni egallashgan. Bu savdoda 1880-yillarning oxiri - 1890-yillarning boshlarida 8ta savdo firmasi ishtirok etgan bo'lib, ulardan 7 tasi afg'on, 1 tasi esa buxorolik savdogarlarga qarashli bo'lgan. Bu firmalar Peshovardan Qobul orqali Buxoroga har yili 45-50 ming pud og'irligidagi turli navli ko'k choyni yetkazib berganlar.[12]

Buxoro-Afg'oniston savdosidagi mollar hajmida Buxoro oltini muhim o'rin tutgan. Sharqiy Buxoro aholisi tomonidan oddiy usulda daryo qumi tarkibidan ajratib olinadigan oltinning asosiy qismi Afg'onistonga sotilgan. Bu haqda Rossiya imperiyasining Yangi Buxorodagi siyosiy agenti: "Bahor mavsumi kelib, konlarda ish boshlangach, afg'on savdogarlari, xususan, badaxshonliklar Kabodiyon, Saroy, Ko'lobdan Sho'g'nongacha bo'lgan sarhadlarda tilla xarid qilib, yashirin ravishda Afg'onistonga olib ketmoqdalar. Bu mulklarning hokimlari har yili jami 10 ming misqol (1 misqol – 4,25 gramm) tilla sotmoqdalar", deb tashqi ishlar vazirligiga ma'lumot bergan.[13]

Buxorolik va afg'onistonlik tujjorlar faoliyatida sarroflar muhim o'rin tutganlar. Ular sharq dunyosining bankirlari bo'lib, bir shaxardan ikkinchi shaharga yo'l oluvchi savdogarlarning omonatini saqlab turish va o'rniga chek qog'ozini berish, boshqa har xil pul birliklariga almashlab berish vazifasini ham bajarganlar. Masalan, Buxoroda sarrofga o'z pulini berib, chek qog'ozini olgan savdogarlar Qobulga kelgach, bu yerlik sarrofdan o'z pulini yuqoridagi chek qog'ozini orqali to'la qaytarib olgan. O'zaro savdo aloqalarining rivojida sarroflarning qarzga pul berishlari ham alohida ahamiyat kasb etgan. Shu bois, har bir fuqaro qarz olib, tovar xarid qilish, uni xorijga chiqarib sotish imkoniyatiga ega bo'lgan. Qarzdorning ishonchliligi va kreditga bo'lgan talabning darajasiga qarab, sarroflar berilgan har 100 tilla tangadan oyiga 7 foizdan 15 foizgacha miqdorda foyda olganlar.[14]

Buxoro sarroflarining uyushmasi mavjud bo'lib, 1880 yillarda uyushmani ma'rifatparvar tabib Mirzo Sirojiddin Hakimning otasi Mirzoxurd, 1890 yillarda esa Mirhikmat Mirsolihov boshqargan.[15]

1892-yilda Amir Abdulahadxon Rossiya imperiyasi tazyiqi ostida rus bojxonasini Buxoroning Afg'oniston bilan chegarasiga ko'chirishga majbur bo'ladi. Bundan xabar topgan afg'on, hind va fors savdogarlari rus bojxona postlari joriy etilgunga qadar, Buxoro, Qarshi karvonsaroylarini turli mahsulotlar bilan to'ldirishni boshlaydilar.[16] Rus bojxona tizimi barpo etilgach, mol qiymatining 5 foizi miqdorida boj belgilanishi natijasida afg'on mollarining Buxoroga keltirilishi yil sayin qisqarib borgan.

Xullas, XIX asr oxirlariga kelib, Rossiya imperiyasining yarim mustamlakasiga aylanishi munosabati bilan Buxoro amirligining tashqi aloqalarida cheklovlar yuzaga keldi va bu savdogarlar faoliyatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatdi. Jarayonlarning dastlabki bosqichida yirik savdogarlar kasodga uchrash holatlari ham kuzatildi. Suveren davlatning ichki va tashqi siyosatiga qo'pol ravishda, noqonuniy aralashuvi hamda qarshiliklarga qaramasdan, Buxoro amirligining sharq mamlakatlari bilan savdo aloqalari XX asr boshlarigacha davom etdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1.Sredne-aziatskaya torgovlya. // Turkestanskije vedomosti. 22 fevralya 1871 goda.
- 2.Putevnye zametki klassnogo topografa Petrova // SMA. Выпуск 21. Sankt Peterburg, 1886. – S. 80.
3. Putevnye zametki klassnogo topografa Petrova. – S. 80.
- 4.Vitkevicha M.V. Zapiski o Buxarskom xanstve. (Zapiski).-Moskva, 1983. - S.101.
- 5.Suxareva O.A. Buxara XIX- nachala XX v. - Moskva, 1966 - S. 57.

6. O'zbekiston Milliy arxivi, 1- fond, 12-ro'yxat, 1915-yig'majild, 1-varaqning orqasi.
7. Gulamov X.G. Iz istorii diplomaticheskix otnosheniy Rossii s Buxarskim xanstvom XVIII v. Tashkent, 1992. – S. 31-32.
8. Shomansurova A.Sh. K voprosu sredneaziatskog'afganskix otnosheniy v pervoy polovine XIX v // Vzaimootnoshenie narodov Sredney Azii i sopredelnyx stran Vostoka v XVIII – nachale XX vv. Tashkent, 1968. – S. 13.
9. Vostochnaya Buxara, Badaxshan i severnyy Afganistan // Turkestanskiy sbornik. Tom 404.
10. O'zbekiston Milliy arxivi, I-1-fond, 34-ro'yxat, 696-yig'majild, 3-varaq.
11. O'zbekiston Milliy arxivi, I-1-fond, 34-ro'yxat, 696-yig'majild, 1-varaq va uning orqasi.
12. Torgovlya Buxary. // Turkestanskiy sbornik. Tom 526. – S. 180.
13. Nazarov X. Ravoboti Buxoro va Afg'oniston az barpo shudani davlati durroniho to g'altidani amorati Buxoro. Dushanbe, 1963. – S. 67.
14. Torgovlya Buxary. // Turkestanskiy sbornik. Tom 526. – S. 186.
15. O'zbekiston Milliy arxivi, I 3-fond, 20-ro'yxat, 370-yig'majild, 7-varaq.
16. O'zbekiston Milliy arxivi, I 3-fond, 20-ro'yxat, 250-yig'majild, 186-varaq.